

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 2(14)

Київ 2006

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)я43
М43

Редакційна колегія

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор
Гайченко В. А., д-р біол. наук, проф. — заступник головного редактора
Савєвич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор
Марусєва О. А. — відповідальний секретар
Чирков В. М. — відповідальний редактор за випуск

Економічні науки і менеджмент

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Титова Н. А., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Ніколенко Ю. В., д-р екон. наук, проф., Криклій А. С., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф.

Політичні науки

Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Горбатенко В. П., д-р політ. наук, проф., Кирилюк Ф. М., д-р філос. наук, проф., Храмов В. О., д-р політ. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф., Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Коломінський Н. Л., д-р психол. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф., Сагач Г. М., д-р пед. наук, проф.

Юридичні науки

Бабкін В. Д., д-р юрид. наук, проф., Коваленко В. В., д-р юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Скрипнюк О. В., д-р юрид. наук, проф., Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф.

Рекомендовано Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 3 від 29 березня 2006 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М43 Наукові праці МАУП / Редкол.: М. Ф. Головатий (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. — ISBN 966-608-120-2

Вип. 2(14). — 2006. — 196 с. — Бібліогр. в кінці ст. — ISBN 966-608-655-7

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки і менеджменту, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, у якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, менеджменту, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

ББК 65.9(4УКР)я43+88я43

ISBN 966-608-120-2
ISBN 966-608-655-7

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2006

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ І МЕНЕДЖМЕНТ	5	Борщ В.В., Осоченко І. В. Методи прийняття рішень у менеджменті	61
Сєвка В. Г., Мальцева М. Ю. Будівельний потенціал як складова розвитку економіки країни	5	Солопенко Р. І., Солопенко Р. Р. Економічне обґрунтування управлінських рішень, пов'язаних із системою кадрового менеджменту транспортного підприємства.....	64
Савельєва Т. М. Проблеми розвитку великих корпоративних структур в економіці України	9	Шульжик Ю. О. Проблема прогнозування динаміки одно- та різномісних об'єктів з нелінійними зв'язками	69
Мамонова Н. В., Москвіна А. О. Про пріоритети створення умов сталого конкуреноспроможності країни	14	Морозова Н. І. Проектна діяльність в організації та структурні зміни в управлінні нею	75
Крочук В. М. Методичні аспекти аудиту доходів і витрат транспортного підприємства	18	Стрельчук А. С., Пенцов О. С. Автоматизовані системи управління в роботі організації державної і недержавної форм власності	81
Нгуєн Тхі Тхань Тінь Основні напрями, механізми і завдання інтеграції В'єтнаму в економічну та фінансову регіональну й світову системи	22	Смерічевська С. В. Інновації в освіті та основні підходи до їх вивчення	85
Бовтрук Ю. А. Валютна інтеграція як сучасна риса розвитку світового господарства	28	ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	89
Гнезділова Н. М. Інтеграційні процеси системи освіти в Україні	34	Маркова С. В., Баран О. В. Українська геополітика: сучасні проблеми і тенденції	89
Бойченко Е. Б. Гендерний аналіз кон'юнктури ринку праці Донецької області	38	Панкевич О. З. Реалізація принципу розподілу влади у США (зовнішньополітичний аспект)	96
Макаровська Т. П. Інформаційна безпека України як передумова її вступу до СОТ	45	Горбатенко І. А. Політологія як чинник консолідації українського суспільства	101
Рябченко І. М., Баранов Ю. В., Гагарін В. В., Хіврич І. Ю., Лаврушко Л. Г. Розробка моделі для вирішення задачі прогнозування	48	Кран А. П. Сутність політичної стабільності: індикатори і функції	107
Дідик Я. М. Використання математичних моделей для планування рекреаційного природокористування ...	51	Шевченко О. М. Військовий потенціал та ядерна програма Пакистану	114
Бараболя В. І., Крутовий Ж. А., Касілова Л. О., Мамонова Н. В. Актуальні напрями вдосконалення вищої освіти в Україні	54	Білошицький С. В. Національні інтереси України в умовах глобалізації світових процесів	120
Мамонов К. А., Савченко М. М. Вибір напрямів цільових методів удосконалення професійної підготовки кадрів на підприємстві	57	Сычева Н. А. Стратегическое планирование избирательной кампании: методологический аспект	126

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	130	Скворцова Т. О. Вплив активних форм і методів навчання на розвиток професійно важливих якостей юриста	164
Матеюк О. А. Міжособистісне спілкування: соціально-культурні особливості професійного психологічного впливу	130	Прус О. В. Особливості функціонування сучасної сім'ї	168
Тихая Э. В., Тихоненко М. Н. Опыт медико-психологического сопровождения воспитанников детского дома семейного типа (фостерной семьи)	134	ЮРИДИЧНІ НАУКИ	171
Баклицький І. О. Чинники розвитку особистості психолога-професіонала	140	Моршнев Є. І. До проблеми про співвідношення банківського права і банківського законодавства	171
Бруханський І. А. Деякі соціально-психологічні аспекти формування цінностей в сучасному суспільстві	145	Шульженко І. В. Стать як підстава диференціації правового регулювання найманої праці	177
Матійків І. М. Професійна компетентність майбутнього фахівця професій типу "людина — людина": психологічний підхід до проблеми	151	Гнезділова Н. М. Удосконалення банківського законодавства в Україні	182
Гаженко О. П. Семантична організація ціннісно-сміслової сфери особистості (ціннісні конструкти у груповій свідомості сучасної молоді)	157	Циганок Ю. В. Форма цивільного позову в кримінальному процесі України	185
		Куценко І. В. Нормативно-правові акти як джерела права	190

УДК 347.734

Є. І. МОРШНЄВ

Прикарпатський інститут ім. М. Грушевського МАУП, м. Львів

ДО ПРОБЛЕМИ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ БАНКІВСЬКОГО ПРАВА І БАНКІВСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 2(14), с. 171–176

Досліджено категорії “банківське право” і “банківське законодавство”, з’ясовано місце банківського законодавства в системі права України. Подано пропозиції щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері діяльності банків.

Перехід України до ринкових відносин у сфері організації та функціонування народного господарства вимагає приведення банківського законодавства у відповідність з потребами ринкової економіки. Створення повноцінного банківського законодавства є запорукою належного управління економікою держави, побудови механізму сучасної кредитної системи і формування правової держави. При цьому, враховуючи інтеграційні процеси щодо здійснення банківської діяльності, національне банківське законодавство має створюватися на базі основних принципів, вироблених міжнародною банківською практикою, накопиченим досвідом правового регулювання у зазначеній сфері.

Зазначимо, що загалом національне банківське законодавство розвивається у прогресивному напрямку з метою регулювання системи ринкової економіки. Проте найважливішою його проблемою на сьогодні залишається якісне формування правового фундаменту управління банківською системою та банківською діяльністю, а також приведення банківського законодавства України у відповідність до міжнародних банківських стандартів.

Удосконалення банківського законодавства сприятиме прискоренню формування ефективної банківської системи України та функціонуванню ринкової економіки.

При визначенні правових засад регулювання банківської діяльності одним із теоретичних напрямків дослідження є встановлення співвідношення між поняттями “банківське право” і “банківське законодавство”. При цьому зауважимо, що в сучасній юридичній літературі існує певна проблема щодо місця банківського права в системі національного права. Останнім часом у наукових публікаціях висловлюються різні думки щодо визначення банківського права — це галузь права чи правовий інститут, який характер цього правового утворення, тобто чи є воно комплексним? Крім того, є проблема визначення сутності банківського права щодо виокремлення нарівні з традиційними галузями права також таких, що мають комплексний характер.

У зв’язку з цим спробуємо в цій статті теоретично дослідити категорії “банківське право” та “банківське законодавство”, а також визначити місце банківського законодавства в системі права України.

Ціла низка авторів вважає, що банківське право належить до фінансового права. Наприклад, О. А. Костюченко стверджує, що банківське право нині можна визначити як підгалузь фінансового права України, яка спрямована на мобілізацію, розподіл і використання централізованих фондів з метою забезпечення виконання завдань держави. При цьому мобілізація й розподіл грошових ресурсів, вважає автор, можуть здійснюватись у процесі проведення банківських операцій, при кредитуванні, регулюванні розрахункових і валютних операцій, функціонуванні ринку цінних паперів [9, 7].

Дослідник І. С. Гуревич також вважає банківське право підгалуззю фінансового права [5, 12–14].

На нашу думку, з такою позицією цих авторів навряд чи можна погодитись. Фінансове право, як зазначив П. Годме, — це галузь права, предметом якої є норми, що регулюють державні фінанси [3, 9]. При цьому автор справедливо, з нашої точки зору, підкреслює публічний характер фінансового права у країні, що має розвинену ринкову економіку.

У цьому зв'язку варто нагадати, що свого часу фінансове законодавство відокремилось від адміністративного права в самостійну галузь права, яка доповнювала інші галузі публічного права. Зокрема, конституційне право, з якого була вилучена певна частина — бюджетне право, а також адміністративне право, з яким фінансове право також тісно пов'язане, наприклад, у сфері організації управління фінансами, фінансової юрисдикції тощо. Тому виникає запитання: чи можна, виокремлюючи таке правове утворення, як банківське право, обмежитися лише питаннями, що мають відношення до фінансового права? На наш погляд, не треба заперечувати велику роль фінансових і адміністративних правових норм у складі банківського законодавства. Водночас не можна зі сфери останнього вилучити норми приватного права, тобто такі правові норми, які регулюють основи банківської діяльності. Наприклад, норми цивільного права регулюють товарно-грошові відносини, що виникають під час здійснення банками та іншими фінансовими інститутами банківських операцій, або застосування застави у кредитних правовідносинах. Тому ми і вважаємо, що немає підстав розглядати банківське право суто як підгалузь фінансового права. При цьому варто зауважити, що на сьогодні особливо важливого значення для банківського права набувають норми конституційного права, що встановлюють

компенсацію органів законодавчої та виконавчої гілок влади у сфері кредитно-грошової політики, обігу державних цінних паперів. Конституційне право насамперед закріплює загальні принципи і положення, що стосуються банківської діяльності держави. Так, ст. 99 Конституції України чітко проголошує, що забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави — Національного банку України [8].

М. М. Агарков та інші вчені вважають, що під терміном “банківське право” необхідно розуміти сукупність юридичних норм, які регулюють організацію та діяльність банків (кредитних установ). При цьому до організації та діяльності кредитних установ мають застосовуватися норми, які регулюють майновий обіг взагалі, та норми, безпосередньою метою яких є врегулювання тих або інших питань банківського права. Тобто, на думку цих авторів, банківське право здебільше являє собою спеціальний розділ торговельного права, присвячений банкам [1, 12–14].

В юридичній літературі є також точка зору, згідно з якою банківське право є невідокремленою складовою господарського права як самостійної галузі права. Зокрема, М. Л. Коган вважає, що відносини, в яких беруть участь банки, є господарсько-правовими. Автор І. А. Тинчук розглядає позички та відносини з кредитування як складову системи господарських зобов'язань [12, 6–7].

У правничій літературі обстоюється також позиція, відповідно до якої банківське право є самостійною галуззю права [2, 7]. Водночас Л. Г. Єфімова зазначає, що суспільні відносини, які певною мірою регулюються банківським правом, не можна визначити настільки своєрідними, щоб вони могли становити предмет окремої галузі права. З такою позицією автора ми цілком погоджуємося. Проте при цьому Л. Г. Єфімова, на наш погляд, зміщує категорії “банківське право” і “банківське законодавство”, оскільки під банківським правом вона розуміє “банківське законодавство”. Зокрема, автор зазначає, що термін “банківське право” застосовується до сукупності нормативних актів, що регулюють порядок організації і діяльності кредитних установ, головним чином банків, а також порядок здійснення ними банківських операцій [6, 4–5].

У свою чергу М. І. Піскотін вважає, що банківське право треба розглядати як самостійну комплексну галузь права, і водночас зазначає, що розрізнення в даному випадку галузі права і

галузі законодавства є штучним і може лише розмити сутність справи [13, 107–108].

Такої ж думки дотримується російський дослідник Г. А. Тосунян, який зазначає, що є цілком правомірним розглядати банківське право як комплексну галузь законодавства, яка поступово переростає в галузь права, розуміючи під ним, з одного боку, сукупність цивільно-правових норм, які регулюють товарно-грошові відносини, що складаються при здійсненні банками та іншими фінансовими інститутами, які виконують банківські операції, діяльності в кредитно-банківській сфері, а з іншого — сукупність адміністративно-правових норм (або точніше — фінансово-правових норм), які регулюють управління державними фінансами з боку суб'єктів банківської системи [14, 126].

Ми вважаємо за доцільне погодитися з цією позицією автора і водночас підкреслюємо, що як комплексна галузь законодавства банківське законодавство являє собою похідне структурне утворення в системі законодавства і включає норми різних галузей права.

У зв'язку з цим навряд чи можна погодитися з думкою Є. В. Карманова, який зазначив, що в умовах формування в Україні ринкових відносин банківське право створюється як галузь права на межі фінансового та цивільного права. Банківське право, підкреслює автор, — це галузь права, яка являє собою систему правових норм, що регулюють суспільні відносини у процесі організації та функціонування банківської системи України з метою задоволення потреб громадян і держави загалом [7, 28].

Як бачимо із зазначеного вище, автор при визначенні банківського права обмежується лише фінансово-правовими та цивільно-правовими нормами. При цьому підкреслимо, що і фінансове, і цивільне право, як відомо, містять значну кількість норм у сфері банківської діяльності. Однак не можна не відзначити, що і норми адміністративного та господарського права мають безпосереднє відношення до банківського права.

Водночас у сучасних умовах значно посилилась роль кримінального права у сфері правового регулювання банківської діяльності. Це стосується, зокрема, галузі боротьби з відмиванням грошей, набутих незаконним шляхом.

Отже, питання щодо наявності комплексної галузі банківського права на сьогодні є дискусійним. Проте існування комплексної галузі законодавства, у тому числі банківського, не викликає

ніяких сумнівів. Ця позиція вже є загальновизнаною. Найчастіше під системою законодавства розуміють сукупність нормативно-правових актів, в яких об'єктивуються внутрішні змістові та структурні характеристики права. Якщо брати до уваги саме банківське законодавство, то воно, безперечно, належить до комплексного законодавства.

Банківське законодавство являє собою значний масив різних за юридичною силою, формою і сферою дії нормативних актів, що мають певну ієрархічну систему [9, 13]. Згідно з цим банківське законодавство має низку особливостей.

Насамперед воно має міжгалузевий характер, оскільки охоплює норми різних галузей права. Найбільшого значення тут набувають норми конституційного, адміністративного, цивільного та фінансового права. Водночас сьогодні до складу банківського законодавства слід включити і деякі норми кримінального права (наприклад, норми, які передбачають кримінальну відповідальність за виготовлення, збут фальшивих грошей, цінних паперів, іноземної валюти). Це має відношення і до цивільного процесуального права (зокрема, коли йдеться про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника або порядок стягнення коштів за виконавчими документами з установ, підприємств, організацій).

Наступною особливістю банківського законодавства є значна кількість нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти і питання банківської діяльності. При цьому кількість законів, безпосередньо пов'язаних із зазначеною сферою, є незначною. Водночас кількість нормативних актів, що видають центральні банки або інші уповноважені державні органи, є значною і становить кілька сотень. Тобто основний масив банківського законодавства складається з відомчих актів (постанови, положення, інструкції та правила). В Україні це насамперед акти Національного банку України, який наділений повноваженнями у галузі нормотворчості. Це стосується і Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку.

У цьому зв'язку доцільно зазначити, що недавно прийнята Програма діяльності Кабінету Міністрів України “Назустріч людям” передбачає у сфері банківської діяльності наступне.

Політика уряду буде спрямована на розбудову надійних та прозорих ринків фінансових послуг як основного джерела внутрішніх інвестиційних ресурсів, створення умов для ефективної мобілізації і розміщення фінансових ресурсів

учасниками ринків з урахуванням інтересів кожного окремого громадянина та суспільства загалом.

Уряд України сприятиме підвищенню надійності та ефективності банківської системи для забезпечення її конкурентоспроможності, стійкості до криз та підвищення соціальної корисності банківської діяльності.

З цією метою уряд вважає за необхідне:

- забезпечити тісну взаємодію з Національним банком України для вироблення і проведення узгодженої фіскальної та монетарної політики;
- сприяти розвитку ринку іпотечного кредитування;
- запровадити ефективні механізми банківського обслуговування аграрного сектору економіки шляхом застосування нових фінансових інструментів;
- розробити і впровадити гарантійні та компенсаційні програми кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу;
- підтримувати розвиток системи масових електронних платежів та реалізацію карткових соціальних проектів;
- сприяти розбудові національної системи визначення рейтингу вітчизняних емітентів та фінансових інструментів;
- сприяти зміцненню довіри населення як основного інвестора до банківської системи України.

Банківське законодавство має забезпечити на належному рівні регулювання банківських правовідносин, які мають цілу низку особливих ознак. По-перше, для банківських правовідносин притаманна наявність спеціального суб'єкта — банку або кредитної організації та спеціального об'єкта — фінансових інструментів (грошей, цінних паперів, валютних цінностей). По-друге, у банківських правовідносинах завжди прямо або опосередковано бере участь держава. По-третє, у сторін банківських правовідносин відсутній вільний вибір щодо визначення форм цих правовідносин та правил їх реалізації, що дає підстави говорити про наявність імперативного (категоричного) методу правового регулювання у зазначеній сфері.

Підставами для виникнення, зміни або припинення банківських правовідносин є правові норми, що містяться у законах, підзаконних актах (зокрема, в нормативних актах центрального банку); адміністративних актах (наприклад, в ліцензіях на банківські операції); договорах або

правочинах (угодах) кредитно-фінансових установ як між собою, так і з клієнтами (юридичними та фізичними особами).

Отже, підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що банківське законодавство — це комплексне законодавство, предметом регулювання якого є суспільні відносини у сфері банківської діяльності. Банківське законодавство України належить до пріоритетної сфери законодавства, яка підлягає адаптації в межах інтеграції України до Європейського Союзу.

Істотне місце в удосконаленні банківського законодавства належить вирішенню на законодавчому рівні питань про банківську таємницю, страхування депозитів та кредитів, про Державну скарбницю України, організацію та порядок роботи банківської системи в особливий період, про систему державного банківського аудиту, відповідальність банків за незаконні банківські операції, про дочірній банк та інші кредитні установи (фінансові та холдингові компанії), про банкрутство і неспроможність кредитних установ, про механізм реорганізації банків, про захист інтересів вкладників тощо. Вдосконалення банківського законодавства не обмежується лише прийняттям законів, необхідне і нормативне регулювання окремих сфер банківської діяльності та їх відносин з клієнтами (розрахункових, кредитних, валютних та ін.), формування спеціального механізму реалізації тих чи інших положень у банківській сфері (йдеться про формування кредитно-фінансового інституту трасових операцій) тощо.

Важливе значення для розвитку банківського законодавства має прийняття і введення в дію нового Цивільного кодексу України [15], який встановив основні засади майнових відносин у суспільстві, загальні основи підприємництва, основи договірного, зобов'язального права, принципи відповідальності в економічній сфері. Однак цей кодекс не зможе врегулювати весь масив та специфіку відносин у банківській системі. У межах цивільного права навряд чи можливо на законодавчому рівні вирішити такі питання, як надання кредитів, страхування кредитів та депозитів, про банківську таємницю, про систему державного банківського аудиту, про захист прав та інтересів клієнтів і вкладників банку, про юридичну відповідальність банків тощо. І це цілком зрозуміло, оскільки зазначені нами відносини, що виникають у банківській сфері, не відповідають принципам цивільного права. Це стосується і господарського законодавства [4].

Саме тому обґрунтованими, на наш погляд, є пропозиції щодо створення єдиного кодифікованого комплексного законодавчого акта про діяльність у банківській сфері — Банківського кодексу, який повною мірою врегулював би особливості правовідносин у процесі здійснення банківської діяльності. Розробка такого кодексу значно посилить роль та значущість банківського законодавства. Крім того, кодифікація банківського законодавства збільшить регулятивні можливості банківського права шляхом включення до кодексу широкого кола положень не тільки законодавчих, а й підзаконних нормативно-правових актів. Прийняття такого кодексу чітко визначить коло правових норм прямої дії і дасть змогу спрямувати у потрібному руслі відомчу нормотворчу діяльність.

Банківський кодекс має стати основним джерелом у системі банківського законодавства, що детально врегулював би специфіку правовідносин у банківській сфері та особливості правового статусу їх суб'єктів. Крім того, він упорядкував би засади вексельного обігу, чітко визначив можливі види векселів, форми їх випуску та сфери застосування. Вексельне право стало би підгалуззю банківського права. Відзначимо, що в наукових виданнях є пропозиції щодо розробки спеціального закону про вексельний обіг, оскільки в Україні вексель ще не відіграє ролі універсального платіжного засобу [10, 27]. На нашу думку, всі питання щодо вексельного обігу мають бути врегульовані банківським кодексом в окремому розділі.

У проєкті банківського кодексу можна було б відобразити такі основні норми та інститути:

- про склад, функції, завдання та принципи побудови банківської системи;
- про правове становище суб'єктів відносин, що виникають у процесі здійснення банківської діяльності (Національного банку України, інших кредитних установ, у тому числі створених на території України іноземних кредитних установ);
- про правове регулювання банківських операцій та правовий режим кореспондентських відносин;
- про правове регулювання відносин щодо банківської таємниці та комерційної таємниці банків;
- про юридичну відповідальність банків та інших кредитних установ.

Крім прийняття банківського кодексу, необхідно, на нашу думку, створити і впорядку-

вати саму систему банківського законодавства, оскільки вона є правовим фундаментом для регулювання банківської діяльності і управління банківською системою. На сьогодні існує розрізнений масив законодавчих та підзаконних нормативних актів у цій сфері. Також потрібно привести чинне банківське законодавство України у відповідність до банківських міжнародних стандартів.

Удосконалення національного банківського законодавства є визначальною умовою для формування прогресивної банківської системи України, захисту прав та інтересів громадян, юридичних осіб, банків, інших кредитних установ та самої держави. Воно сприятиме функціонуванню ринкової економіки, прискоренню формування ефективної банківської системи України, розвитку кредитної системи, встановленню правових основ розрахунків та валютних відносин на території України.

Література

1. Агарков М. М. Основы банковского права: Курс лекций. — М.: Знание, 1994. — 87 с.
2. Гавальда К., Стуфле Ж. Банковское право: учреждение, счета, операции, услуги. — М.: Юрид. лит., 1996. — 160 с.
3. Годме П. Финансовое право. — М.: Юрид. лит., 1978. — 125 с.
4. Господарський кодекс України: Офіційний текст / Міністерство юстиції України. — К.: Юрінком Інтер, 2003.
5. Гуревич И. С. Очерки советского банковского права. — Л.: Знание, 1959. — 115 с.
6. Ефимова Л. Г. Банковское право: Учетное и практическое пособие. — М.: Юрид. лит., 1994. — 107 с.
7. Карманов Е. В. Банківське право України: Навч. посіб. — Харків: Консум, 2000. — 210 с.
8. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 141 (зі змін і доп.).
9. Костюченко О. А. Банківське право: Навч. посіб. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К.: МАУП, 2000. — 240 с.
10. Кузнецова Н., Семенюк Ю. Правове регулювання вексельного обігу в Україні // Юрид. вісник України. — 1998. — № 42 (174). — С. 27–32.
11. "Назустріч людям": Програма діяльності Кабінету Міністрів України // Уряд. кур'єр. — 2005. — 11 лют.
12. Орлюк О. П. Теоретичні питання банківського права і банківського законодавства. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 104 с.
13. Пискотин М. И. Об учебном курсе "Основы банковского права РФ" // Государство и право. — 1996. — № 1. — С. 106–108.

14. Тосунян Г. А. Банковская система России: Настольная книга банкира: Кн. 1. — М.: Знание, 1995. — 220 с.

15. Цивільний кодекс України: Офіційний текст / Міністерство юстиції України. — К.: Юрінком Інтер, 2003.

In the represented article can be found some problematic questions, connected with improving the Bank Law. Special attention is payed to different views, which belong to authors of the scientific essays about the roal of the Bank Law in the system of State Law. The necessity of creating the first coded legislative act in the sphere of the Bank Law. Bank Codex is explained and approved here. It is proposed the structure of the future act.

Надійшла 5 травня 2006 р.

СТАТЬ ЯК ПІДСТАВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАЙМАНОЇ ПРАЦІ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 2(14), с. 177–181

Обґрунтовується диференціація правового регулювання праці за статевою ознакою. Здійснена класифікація пільг та переваг, що надаються жінкам у трудових правовідносинах. Подані пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства, норми якого диференціюють правове регулювання праці за статевою ознакою.

У наш час українська економіка потребує широкого використання жіночої праці. І тому не випадково, що жіноче питання досліджували вчені різних спеціальностей — юристи, економісти, соціологи, історики. Хоча всі ці вчені зробили певний внесок у дослідження проблеми положення жінки в суспільстві, ми вважаємо, що в умовах ринкової економіки правові аспекти диференціації правого регулювання праці жінок мають найактуальніше значення для забезпечення їх трудових прав.

Проблемі диференціації правового регулювання найманої праці присвятили свої праці такі фахівці у галузі трудового права, як В. І. Прокопенко, Н. Б. Болотіна, О. В. Смирнов, Р. З. Лівшиць, В. М. Толкунова.

Питання правового регулювання праці жінок досліджували вчені О. А. Абрамова, В. Л. Більшай, З. Б. Барбараш, І. А. Ветухова, І. П. Лаврінчук, Г. В. Мерцалова, В. І. Семчик, В. М. Толкунова, Н. М. Шептуліна, В. Й. Штифанов, Л. М. Юшина та ін.

Особливостям правового регулювання праці жінок були в різні часи присвячені кандидатські дисертації таких фахівців, як З. М. Садикова (1969 р.), Е. А. Правдіна (1970 р.), М. А. Покровська (1970 р.), І. А. Ветухова (2001 р.).

Але в умовах переходу економіки України до ринкових відносин проблема диференціації правового регулювання праці за статевою ознакою потребує додаткового дослідження.

У зв'язку з цим спробуємо проаналізувати в цій статті ефективність правових норм України,

що диференціюють правове регулювання праці за статевою ознакою в сучасних умовах ринкової економіки.

Зазначимо, що однією з особливостей трудового права є застосування принципу єдності й диференціації у правовому регулюванні праці [1, 116]. Єдність правового регулювання праці полягає в тому, що право на працю є одним з конституційних прав (ст. 43 Конституції України), а трудові права, як і інші конституційні права і свободи, гарантовані всім громадянам України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану місця проживання, мовних або інших ознак (ст. 24 Конституції України).

Гарантуючи рівність конституційного права на працю, стаття 2-1 Кодексу законів про працю України (КЗпП) чітко забезпечує рівність трудових прав усіх громадян незалежно від їхнього походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин [3].

Диференціація правового регулювання праці полягає в особливостях виникнення і припинення трудових правовідносин, особливостях регулювання робочого часу та часу відпочинку, а також у наданні деяким категоріям працівників додаткових трудових гарантій у вигляді пільг і переваг порівняно із загальною масою найманих працівників.

Щодо критеріїв і правових способів диференціації правового регулювання праці існують різні точки зору науковців.

Виходячи з того, що диференціація — це шлях до пільг або обмежень, В. І. Прокопенко виокремив наступні критерії (фактори) диференціації правового регулювання праці [5, 100]:

- ставлення працівника до майна підприємства, установи, організації;
- національна належність засобів виробництва (майно підприємства);
- належність підприємства до державної форми власності;
- суспільна значущість трудової функції, що виконується працівником;
- особливі природні географічні та геологічні умови;
- умови підвищеного ризику для здоров'я; тривалість строку дії трудового договору (тимчасова чи сезонна робота);
- можливість укладання контракту, коли це передбачено законом; соціально-демографічні критерії.

Н. Б. Болотіна вважає, що цей перелік необхідно доповнити таким критерієм, як особливий характер праці. Йдеться про особливості регулювання трудових відносин окремих категорій працівників, робота яких пов'язана з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням, та працівників з ненормованим робочим днем [1, 117–118].

У трудовому законодавстві України існують елементи диференціації правового регулювання трудових відносин залежно від кількості працівників на підприємстві.

Так, відповідно до ст. 223 КЗпП України комісія з трудових спорів обирається загальними зборами (конференцією) трудового колективу підприємства, установи, організації з кількістю працівників не менше 15 осіб [3].

Р. З. Лівшиць критеріями диференціації правового регулювання праці визначає як об'єктивні (умови праці), так і суб'єктивні (особистість працівника) чинники. *Об'єктивні чинники* — це форма власності, умови і характер праці, природно-кліматичні умови; *суб'єктивні чинники* — це стать, вік, стан здоров'я працівника, його професія [7, 30].

Але, на наш погляд, виходячи з того, що професія — це широка сфера трудової діяльності, яка відбиває галузевий або родовий поділ праці, її треба віднести не до суб'єктивних, а до об'єктивних чинників диференціації правового регулювання праці.

До суб'єктивних чинників критеріїв диференціації правового регулювання праці належать такі, як всебічне та глибоке опанування працівником частини трудової діяльності в межах певної професії (тобто спеціальність працівника); рівень практичних і теоретичних знань за відповідною професією та спеціальністю (кваліфікація працівника); певне коло службових обов'язків, повноважень і відповідальності (посада працівника).

Узагальнюючи викладені вище точки зору, фактори диференціації правового регулювання найманої праці можна поділити на об'єктивні (галузеві і територіальні) і суб'єктивні (стать, вік, стан здоров'я, спеціальність, кваліфікація і посада працівника).

Ми вважаємо, що суб'єктивні фактори диференціації правового регулювання найманої праці, у свою чергу, можна поділити на загальні (зовнішні), передбачені для всіх суб'єктів певної групи (жінки, літні люди, інваліди, неповнолітні), та спеціальні (внутрішні), що здійснюють внутрішню диференціацію суб'єктів певної групи за додатковими ознаками.

Наприклад, для жінок, що працюють за трудовим договором, додатковими ознаками спеціальної (внутрішньої) диференціації правового регулювання праці є вагітність і наявність малолітньої дитини (тобто виконання материнської функції); для неповнолітніх — наявність цілковитої правосуб'єктності (з 16 років) та наявність обмеженої правосуб'єктності (з 15 і навіть з 14 років); для інвалідів і пенсіонерів за віком — потреба у додатковому часі для відпочинку (відповідно до п. 6 ст. 25 Закону України “Про відпустки” пенсіонерам за віком та інвалідам III групи за їх бажанням надається відпустка без збереження заробітної плати тривалістю 30 календарних днів щорічно, а відповідно до п. 7 ст. 25 Закону України “Про відпустки” інвалідам I та II групи така відпустка надається тривалістю 60 календарних днів щорічно [2]).

На наш погляд, у теорії трудового права треба виокремити ще й галузево-суб'єктивну диференціацію, коли критерієм диференціації є наявність одночасно галузевих і суб'єктивних ознак. Наприклад, при проходженні жінками служби в органах внутрішніх справ (ОВС) України існує одночасно і галузева диференціація, яка полягає у наявності окремих норм, що регулюють службово-трудова правовідносини для всіх працівників ОВС, і суб'єктивна, яка полягає у наявності окремих норм, що диференційо-

вано регулюють працю тільки жінок-працівників ОВС.

А якщо йдеться про жінку-працівника ОВС, що виконує материнську функцію, то це вже буде спеціальна (внутрішня) галузево-суб'єктивна диференціація правового регулювання найманої праці.

З цього приводу заслуговують на увагу дослідження В. М. Толкунової. Наприклад, вона, крім диференціації норм трудового права за загальними умовами, тобто передбачених і для жінок, і для чоловіків (умови праці, кліматичні умови праці, галузь праці, зміст праці і характер трудового зв'язку), виокремлює наступні додаткові стійкі фактори диференціації правового регулювання праці жінок:

- фізіологічні особливості жіночого організму, пов'язані з його материнською функцією;
- стан активного материнства працюючої жінки (вагітність, пологи, годування грудної дитини);
- соціальна функція жінки-матері з виховання малолітніх дітей.

А якщо йдеться про дівчинку-підлітка, то буде ще і такий фактор диференціації, як психофізіологічні особливості організму підлітка, що потребують підвищеного захисту [6, 20].

Отже, вітчизняне трудове законодавство, враховуючи анатомічні та фізіологічні особливості жіночого організму, виокремлює статтю працівника як одну з підстав диференціації правового регулювання найманої праці.

Диференціація правового регулювання праці за статевою ознакою виражається передусім у наданні жінкам додаткових, порівняно з чоловіками, прав на певні пільги та переваги, які дають можливість жінкам поєднувати працю з материнством, захищають організм жінки від негативних виробничих чинників і надають жінкам можливість виконувати сімейні обов'язки з виховання дітей.

Аналіз міжнародного та національного законодавства про працю жінок свідчить про те, що працюючі жінки виокремлені в категорію працівників, що потребують додаткового захисту, додаткових пільг і гарантій у трудових правовідносинах. Тобто стаття є підставою для диференціації правового регулювання праці громадян, а праця жінок підлягає особливому правовому регулюванню з урахуванням фізіологічних особливостей жіночого організму та соціальної ролі жінки як вихователя дитини.

Диференціація правового регулювання найманої праці за статевою ознакою має історичні, соціальні та правові аспекти.

Історично так склалося, що жінки завжди страждали від дискримінації в усіх сферах суспільних відносин. І тому надання жінкам на законодавчому рівні додаткових пільг і переваг у трудових правовідносинах є слідством їх захисту від дискримінації.

За часів, що передували виникненню Київської Русі, жінки володіли досить високим престижем, владою і правами, які включали і можливість брати участь у воєнних діях. Однак з виникненням Московської держави почалося стабільне закріпачення жінок. У XVI ст. створюється звід законів під назвою "Домострой", який закріпив деспотичну владу чоловіків.

Так, у 1906 р. "Женский вестник" зазначав, що "жінки — це найбільш безправна і обездолена частина населення. Вони підпорядковані чоловікам і цілком залежать від їхнього бачення. Вони знеособлюються і поневолюються законами, що існують, та економічно залежать від пануючої статі"¹.

Історично так склалося, що саме на базі норм, які регулюють правовідносини у галузі праці жінок та дітей, почало зароджуватися трудове право.

Як зазначає В. І. Прокопенко, спочатку система норм, що були прийняті державою для регулювання трудових відносин, призначалась для регулювання праці фабричних робітників, передусім жінок і дітей. Тому ці норми одержали назву "фабричне законодавство" [4, 13–14].

Соціальними аспектами диференціації правового регулювання праці за статевою ознакою є зацікавленість суспільства в особливому соціальному та правовому захисті працюючих жінок з урахуванням виконання ними материнської функції, особливої їх ролі у вихованні дітей, великих затрат часу для виконання "хатньої роботи" та більшої чутливості жіночого організму до негативних виробничих факторів.

Правові аспекти диференціації правового регулювання праці за статевою ознакою — це юридичні гарантії для працюючих жінок, що закріплені в чинному законодавстві України та різних міжнародних нормативно-правових актах.

На нашу думку, пільги та переваги, що надаються жінкам відповідно до трудового законо-

¹ Див.: Женский вестник. — Пг., 1906. — Янв. — С. 26.

давства України, можна класифікувати за певними ознаками.

По-перше, за суб'єктивним фактором пільги поділяються на загальні, що передбачені абсолютно для всіх працюючих жінок, та спеціальні, що передбачені для жінок, які виконують материнську функцію.

По-друге, за виробничими, географічними і геологічними факторами пільги поділяються на такі, що надаються жінкам, зайнятим на важких роботах, на роботах із шкідливими і небезпечними умовами праці, на роботах з особливими природними географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я (наприклад, у такому разі встановлюється підвищена оплата праці).

По-третє, залежно від волевиявлення жінки як суб'єкта трудових правовідносин пільги, що надаються жінкам, можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні.

Об'єктивні трудові пільги не залежать від індивідуальної зацікавленості (волі) і свідомості працюючої жінки. Жінка, яка вступає у трудові правовідносини, стикається з "готовими" юридичними нормами, які чітко гарантують їй надання пільг і які існували до вступу жінки у трудові правовідносини і діють незалежно від її волі. Відповідно до ст. 174 КЗпП України забороняється застосування праці жінок на важких роботах і роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, крім деяких підземних видів робіт (нефізичних робіт або робіт із санітарного та побутового обслуговування).

Суб'єктивні трудові пільги — це юридично визнані можливості працюючої жінки отримувати певні привілеї залежно від їх потреби і бажання жінки як суб'єкта трудових правовідносин. Відповідно до ст. 177 КЗпП України жінки, що мають дітей від трьох до чотирнадцяти років або дітей інвалідів, не можуть залучатися до понадурочних робіт або направлятися у відрядження без їхньої згоди. Тобто в даному випадку надання цієї пільги залежить від суб'єктивної волі самої жінки.

По-четверте, залежно від виду норми права, яка регулює надання пільг працюючим жінкам, пільги поділяються на наступні:

а) пільги, які регулюються нормами-приписами. Відповідно до ст. 183 КЗпП України жінкам, що мають дітей віком до півтора року, надаються, крім загальної перерви для відпочинку і харчування, додаткові перерви для годування дитини.

Відповідно до ст. 179 КЗпП України на підставі медичного висновку жінкам надається оплачувана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі народження двох і більше дітей та у разі ускладнення пологів — 70) календарних днів після пологів, починаючи з дня пологів;

б) пільги, які регулюються нормами-заборами. Відповідно до ст. 176 КЗпП України не допускається залучення до робіт у нічний час, до понадурочних робіт і робіт у вихідні дні і направлення у відрядження вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років;

в) пільги, які регулюються нормами-обмеженнями. Відповідно до ст. 175 КЗпП України не допускається залучення жінок до робіт у нічний час, за винятком тих галузей народного господарства, де це зумовлено особливою необхідністю і дозволяється як тимчасовий захід.

По-п'яте, залежно від предмета правового регулювання пільги, що надаються жінкам, поділяються на наступні:

а) пільги, що передбачені в нормах конституційного права України;

б) пільги, що передбачені в нормах трудового права України;

в) пільги, що передбачені в нормах міжнародного трудового права.

Норми внутрішнього законодавства України, які надають певні пільги та переваги жінкам у трудових правовідносинах, містяться передусім у Конституції України, Кодексі законів про працю України, законах України "Про зайнятість населення", "Про охорону праці", "Про відпустки", "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків", а також у національних підзаконних нормативно-правових актах.

Зазначимо, що диференціація правового регулювання найманої праці за статевою ознакою полягає у наданні додаткових пільг та переваг працюючим жінкам. Але якщо пільги застосовуються незалежно від волі жінки, то це вже не пільги у повному їх розумінні, тому що суб'єкт повинен сам визначати потребу у певних привілеях. А якщо це пільги, що передбачені нормами-обмеженнями та нормами-заборами, то вони можуть відігравати і негативну роль.

Наприклад, в умовах ринкової економіки та жорстокої конкуренції на ринку праці норми, що обмежують працю жінок у нічний час (ст. 175 КЗпП України), забороняють застосування праці жінок на важких і підземних роботах (ст. 174 КЗпП України), роблять жінку менш конкурен-

тоспроможною на ринку праці. А роботодавці, які не дуже бажають приймати на роботу працівників з додатковими пільгами (до яких належать і жінки), отримують додаткові, легальні підстави у відмові прийняття жінок на роботу.

Ми вважаємо, що в умовах ринкової економіки законодавство України повинно додатково захищати жінок, які виконують материнську функцію (вагітних і жінок, що мають малолітніх дітей), і одночасно не обмежувати нормами-заборами право жінок на вибір умов праці (праця у нічний час, на важких і підземних роботах).

Література

1. Болотіна Н. Б. Трудове право України: Підручник. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Вікар, 2004. — 725 с. — (Вища освіта XXI століття).
2. Закон України "Про відпустки" від 15 листопада 1996 р. // ВВР України. — 1997. — № 2. — Ст. 4.
3. Кодекс законів про працю // Право і практика. — 2001. — № 1.
4. Прокопенко В. І. Трудове право України: Підруч. — Х.: Консум, 1998. — 480 с.
5. Прокопенко В. І. Трудове право України: Підруч. — 3-тє вид., переробл. і допов. — Х.: Консум, 2002. — 528 с.
6. Толкунова В. Н. Право женщин на труд в СССР. — М.: Юрид. лит., 1980. — 208 с.
7. Трудовое право России: Учебник для вузов / Отв. ред. Р. З. Лившиц, Ю. П. Орловский. — М.: ИНФРА-М — НОРМА, 1998.

Women are one of the most vulnerable category of employees in conditions of the market economy, especially those women that fulfil their mothering function. Labour legislation of Ukraine aims to protect the law of women employment singling out a special category of employees giving them the fringe benefits and preferences. However, the market economy provides the competition including the competition on the labour-market. Therefore, not always these benefits that are given to women and regulated by norms and prohibitions have the positive role for the women which have a work.

Надійшла 12 травня 2006 р.

УДОСКОНАЛЕННЯ БАНКІВСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 2(14), с. 182–184

Встановлено, що напрямом удосконалення банківського законодавства має стати його кодифікація, яка дасть змогу проаналізувати весь основний нормативний матеріал банківського законодавства та забезпечити взаємоузгодженість всіх нормативних актів.

Банківська система функціонує на основі цілої системи нормативно-правових актів, які у спеціальній літературі називаються банківським законодавством. Банківське законодавство можна виокремити як систему нормативних актів, що охоплюють норми, які регулюють діяльність банків та інших фінансово-кредитних інститутів.

Банківське законодавство — це документи, різні за юридичною силою, формою та сферою діяльності. З одного боку, банківське законодавство має деякі особливості порівняно з цивільним та фінансовим правом, оскільки в цих особливостях проявляється його міжгалузевий характер. З іншого боку, в Україні багато нормативних документів Національного банку України та Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку, але законів дуже мало, якщо порівнювати із зарубіжним банківським законодавством.

Відзначимо, що серед джерел банківського законодавства більше значення надається законам. Упродовж 1991–1999 рр. в Україні діяв лише один спеціальний Закон “Про банки і банківську діяльність” (1991 р.) [3]. Після прийняття цього закону Верховною Радою України не було прийнято жодного законодавчого акта, який би регулював відносини у такій важливій для держави і суспільства сфері. Тому повільний розвиток банківського законодавства до 1996 р. негативно позначився на банківській системі.

Національний банк України, маючи обмежений Верховною Радою правовий статус, проводив жорстку грошово-кредитну політику щодо інших

банків за допомогою адміністративних та економічних важелів. Але з прийняттям Конституції України (1996 р.) [1] уперше з'явилася модель законодавчої бази функціонування Національного банку України, який став органом, що здійснював регулятивне державне управління всією банківською системою.

Надійність функціонування незалежного Національного банку зумовила можливість визначення у спеціальному Законі України “Про Національний банк України” (1999 р.) його правового статусу. Згідно з цим законом Національний банк є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління. Саме на цей банк покладено повноваження визначати порядок організації та здійснення банківської діяльності. Перебуваючи на верхньому рівні банківської системи, Національний банк сьогодні, крім банківської, реалізує також емісійну, нормотворчу та наглядову функції [1; 4; 8].

Істотні зміни в розвитку українського суспільства й держави, які почалися після проголошення незалежності України, зумовили перетворення в усіх галузях, що позначилося і на законодавстві, яке почало бурхливо розвиватися.

Із зростанням кількості законів та розширенням нормативної врегульованості кола суспільних відносин почала виникати проблема законодавства, відчувалась певна неузгодженість між собою правових норм. Так, у ст. 1076 Цивільного кодексу України [2] просто дублюються вже прийняті раніше банківські норми, закріплені у главі 10 Закону України “Про банки і банківську

діяльність”, де йдеться про банківську таємницю [3].

Правова природа дотримання банківської таємниці лежить у площині системи правових засобів, що встановлюються законом для належного захисту прав клієнтів. Реалізація відповідних прав клієнтів здійснюється шляхом встановленого законом зобов'язання банку гарантувати таємницю банківського рахунка, операцій за рахунком і відомостей про клієнта.

Виконання зобов'язання банком щодо збереження банківської таємниці здійснюється на підставі імперативних та відсильних норм ст. 1076 Цивільного кодексу. Такий підхід законодавця забезпечує захист прав та інтересів клієнтів незалежно від того, чи була прямо передбачена умова щодо збереження банківської таємниці у договорі банківського рахунка.

Отже, шляхом вчинення певних дій або утримання від них здійснюється волевиявлення банку, спрямоване на виконання зобов'язання щодо збереження відомостей, інформації та спеціальних технічних засобів, зокрема, кодів, ключів, шифрів, що використовуються банками для захисту інформації. Тобто банківська таємниця може розглядатися як здійснення професійної діяльності у специфічному виді підприємництва, тому можна відмежовувати банківську таємницю від комерційної [6; 7].

Як уже визначено, банківська таємниця — це встановлена законом і гарантована банком система правових та спеціальних технічних засобів, що забезпечують правовий режим обмеженого доступу до інформації про банківський рахунок, про операції за рахунком і відомості про клієнта банку.

Відповідно до ст. 60 Закону України “Про банки і банківську діяльність” від 7 грудня 2000 р. Національний банк України на свій розсуд надає перелік інформації, що підлягає обов'язковому опублікуванню.

У ст. 2 Закону України “Про банки і банківську діяльність” формулюється визначення поняття банку. У ст. 334 Господарського кодексу України це поняття трактується інакше. Зрозуміло, що нечіткі правові формулювання створюють умови для більшої свободи у сфері банківської діяльності.

Отже, формування норм банківського законодавства потребує певного уточнення. Подальший розвиток цих норм повинен відбуватися не шляхом повторення, а в напрямі наближення їх до найвищого рівня юридичної культури. Вважаємо,

що основним завданням спеціальних законів має стати забезпечення стабільності банківської системи, а не перешкоджання її розвитку. Адже не може бути стабільності, коли постійно відбуваються зміни у банківському законодавстві.

Аналіз Конституції України дає підстави констатувати, що нині нарівні із закріпленням принципу верховенства права послідовно проводиться принцип верховенства закону в системі нормативно-правових актів, що створює основу для єдності та внутрішньої узгодженості правової системи.

Таким чином, сучасне спеціальне законодавство надає центральному банку широкі владні повноваження. Спеціальним банківським законом є Закон України “Про банки і банківську діяльність” (2000 р.), норми якого визначають структуру банківської системи, а також економічні, організаційні і правові засади створення, діяльності, реорганізації та ліквідації банків. Цей закон надає правове забезпечення стабільного розвитку і діяльності банків в Україні, створення належного конкурентного середовища на ринку, захисту законних інтересів вкладників і клієнтів банків, а також створення сприятливих умов для розвитку економіки України.

До основної групи джерел банківського права належать такі спеціальні банківські закони, як Закон України “Про Національний банк України” від 20 травня 1999 р. та Закон України “Про банки і банківську діяльність”.

Зазначимо, що серед джерел банківського права України закони відіграють провідну роль. Якість законів прямо залежить від внутрішньої узгодженості їх нормативних приписів, які повинні передбачати відсутність колізій між нормами законодавчих актів. Саме неузгодженість, суперечливість законів зумовлюють зростання кількості підзаконних актів, що послаблює регулюючу роль закону та створює нестабільність у суспільних відносинах, уповільнює прогресивний розвиток.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: Преса України, 1997.
2. Цивільний кодекс України. Коментар. — 2-ге вид. зі змінами за станом на 15 січня 2004 р. — Х.: ТОВ “Одісей”, 2004. — 856.

3. Закон України "Про банки і банківську діяльність" зі змінами і допов. за станом на 30 листопада 2005 р.
4. Воронова Л. К., Кучерявенко Н. П. Финансовое право. — Х., 2003. — 360 с.
5. Ефимова Л. Г. Банковские сделки: право и практика. — М., 2001. — С. 287–291.
6. Кравець В. Потрібен закон про банківську таємницю // Вісн. НБУ. — 1999. — Січ. — С. 25.
7. Кротюк В. Д. Правові аспекти банківської таємниці // Банківське право України / За ред. А. О. Селіванова. — К., 2000. — С. 316–324.
8. Финансовое право / О. Н. Горбунова, Е. Ю. Грачева и др.; Отв. ред. Е. Ю. Грачева, Г. П. Толстопятенко. — М.: БЕК, 2004. — 536 с.

Must become direction of improvement of banking law him codification, which will allow to analyze all basic normative material of bank laws and provide intercommunication of normative acts on the whole.

Надійшла 27 квітня 2006 р.

ФОРМА ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 2(14), с. 185–189

Аналізуються загальні питання цивільного позову в кримінальному процесі України. Розглядається проблема співвідношення норм Кримінально-процесуального кодексу України та Цивільно-процесуального кодексу України в частині використання ст. 119 Цивільно-процесуального кодексу.

Необхідність всебічного дослідження на судовому слідстві обставин, що викладені в цивільному позові, вимагає, щоб позов був заявлений до початку судового слідства. Суд не може правильно вирішити питання про майнові вимоги потерпілого, якщо ці вимоги будуть висунуті після проведення судового слідства. Крім того, цивільний позивач, а також підсудний чи цивільний відповідач будуть в цьому разі позбавлені можливості брати активну участь у дослідженні обставин, що зафіксовані в цивільному позові, та захищати свої інтереси. Тому встановлене законом правило, що цивільний позов може бути пред'явлений лише до початку судового слідства, повністю відповідає інтересам правосуддя [15, 118].

Юридичні наслідки цивільного позову спричиняються виходячи з їх викладення у позовній заяві, яка виконує функцію юридичного засобу порушення процесуальних відносин правовідновлення у кримінальному процесі.

Питання форми позовної заяви про відшкодування збитків розкриті у ст. 119 Цивільно-процесуального кодексу України (далі — ЦПК України). Зокрема зазначається, що позовна заява подається до суду у письмовій формі та має містити у собі такі дані [19, 45]:

- 1) найменування суду, до якого подається заява;
- 2) ім'я (найменування) позивача і відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна заява подається представником, їхнє місце проживання або місцезнаходження, поштовий індекс, номер засобів зв'язку, якщо такий відомий;

- 3) зміст позовних вимог;
- 4) ціну позову щодо вимог майнового характеру;
- 5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги;
- 6) наведення доказів, що підтверджують кожен обставину, наявність підстав для звільнення від доведення вини;
- 7) перелік документів, що додаються до заяви.

Проведеним дослідженням встановлено, що форма цивільного позову про компенсацію моральної шкоди, заподіяної злочинцем, не може бути достатньо повно визначена на підставі ст. 119 ЦПК України. Теоретичний та значний практичний інтерес до її з'ясування спонукає проаналізувати структуру відповідної позовної заяви.

Власне, форма і структура цивільного позову про компенсацію моральної шкоди певною мірою наведені у постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. за № 4. У абз.1 п. 4 керівного роз'яснення вказано на зв'язок із цивільно-процесуальною формою звернення до суду.

Зокрема, у цивільному позові про компенсацію моральної шкоди повинні бути наведені такі дані:

- 1) найменування суду, уповноваженого вирішити позов по суті;
- 2) визначення сторін позовного провадження (їх точні назви та юридичні адреси);
- 3) зміст позовних вимог, в яких зазначені форма та розмір компенсації моральної шкоди у поєднанні з викладенням міркувань, з яких

- виходив потерпілий, визначаючи розмір майнової компенсації;
- 4) викладення обставин справи, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, зокрема, щодо компенсації моральної шкоди із зазначенням неправомірних діянь, що її спричинили;
 - 5) докази, що стверджують позов;
 - 6) підпис позивача, його представника із зазначенням дати звернення.

Це роз'яснення фактично дублює зазначену вище норму цивільно-процесуального законодавства, окрім тих змін, що відбулися зі вступом у законну силу ЦПК України від 18 березня 2004 р.

Зауважимо, що вказане роз'яснення у кримінальному процесі, як правило, не застосовувалось та не застосовується. Верховний Суд України вказав, що при слідчому провадженні кримінальних справ позовні заяви про компенсацію шкоди приймаються у довільній формі, без зазначення даних, які вказані у ст. 137 ЦПК (нині у ст. 119 ЦПК України). Це не суперечить кримінально-процесуальному законодавству, оскільки обов'язок доведення характеру та розміру шкоди, заподіяної злочином, покладений на слідчі органи [14, 31]. Проте це свідчить про недосконале та неповне оволодіння пересічними громадянами нормами інституту компенсації шкоди, оформлення цивільного позову. При цьому зазначимо, що цей інститут є новітнім для правової системи України. Тож не дивно, що потерпілі, які без допомоги юристів намагаються використати цей спосіб захисту, стикаються із труднощами при оформленні цивільних позовів про компенсацію моральної шкоди. У результаті значна частина вимог про компенсацію моральної шкоди не містить конкретних доказів вини [3–7].

Чинна ще за часів колишнього СРСР постановою Пленуму Верховного Суду СРСР № 6 від 28 травня 1954 р. “Про судову практику стягнення матеріальної шкоди, заподіяної злочином” звертала увагу як на недолік, коли, приймаючи від потерпілого чи його представника заяву про залучення до справи як цивільного позивача, слідчі органи і суди не вимагали від заявника оформлення цивільного позову відповідно до норм цивільно-процесуального законодавства [13, 372]. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1989 р. “Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна” (далі – Постанови) взагалі немає будь-яких вказівок відносно вимог, що висуваються у

позовній заяві у кримінальній справі. Лише у п. 5 Постанови пояснюється, що при розгляді цивільного позову в кримінальній справі з питань, не врегульованих Кримінально-процесуальним кодексом України, суд може керуватись відповідними нормами ЦПК України.

Справа в тому, що в кримінальному процесі позовні заяви практично завжди оформляються за відсутності вимог у ст. 119 ЦПК України. Таке становище з оформленням позовних заяв пояснюється як суб'єктивними причинами (слідчі та судді не вимагають від заявника оформлення позовної заяви відповідно до ст. 119 ЦПК), так і об'єктивними. До об'єктивних причин належить, наприклад, така обставина, як відсутність у заявника на момент пред'явлення позову точних відомостей про характер та розмір спричиненої шкоди, а також про відповідача. Звичайно, позовна заява, в якій межі матеріальної відповідальності цивільного відповідача чітко не встановлені, мало допоможе цивільному відповідачу в захисті від заявленого позову [12, 65–66].

Саме ці недоліки, спричинені нечітким формулюванням законодавства, негативно відображаються на позитивному рішенні цивільного позову в кримінальній справі. Зазначені недоліки можуть потягти за собою відмову в задоволенні позову або залишити за позивачем право на пред'явлення позову в порядку цивільного судочинства, що, з одного боку, затягує розгляд справи, а з іншого — покладає на позивача додаткові витрати (як відомо, у кримінальному процесі цивільний позов звільняється від сплати державного мита згідно із ст. 28 КПК України). Крім того, недоліки такої заяви можуть спричинити неприємні наслідки і для слідчих органів: суб'єкт кримінального процесу, в провадженні якого знаходиться справа, не може залишити заяву позивача без розгляду лише на тій підставі, що вона не відповідає вимогам ст. 119 ЦПК, водночас слідчий не може, наприклад, вжити заходів для забезпечення цивільного позову, оскільки не точно визначений відповідач. Тому на практиці слідчі пропонують цивільному позивачу в додаток до першої позовної заяви подати нову позовну вимогу з метою усунення недоліків попередньої, що обов'язково потребуватиме додаткових затрат фінансових засобів і часу учасників процесу [16, 50–51].

Щоб уникнути труднощів, необхідно використовувати у відносинах, пов'язаних із впровадженням цивільного позову в кримінальному процесі та не врегульованих кримінально-процесуальним законом, відповідні норми цивільно-процесуаль-

ного законодавства. Наприклад, органам слідства можна надати методичну рекомендацію, що приймати заяву про визнання цивільним позивачем потрібно не одночасно з визнанням особи потерпілою, а по можливості до завершення досудового слідства.

Такі спостереження підтверджуються висновками С. І. Шимон та І. М. Домбровського. Вони відзначають, що вітчизняна практика застосування норм інституту компенсації шкоди свідчить про те, що нині спостерігається тенденція, коли у позовах відсутнє обґрунтування характеру заподіяної шкоди та не наведені критерії визначення сум, пред'явлених потерпілими до стягнення [8, 47; 20, 14].

На процес і форму написання позову необхідно було б звернути більшу увагу як з боку потерпілого (цивільного позивача), так і з боку органів, що ведуть кримінальний процес, хоча б на тій підставі, що факт подання позову є юридичним фактом визнання особи цивільним позивачем, а відповідно іншу особу — відповідачем, фактом порушення питання про забезпечення цивільного позову та ін. Фактично йдеться про те, щоб особа, яка скоїла злочин, відшкодувала потерпілому від неї всі завдані збитки і страждання. Тобто це є фактом, який підтверджує бажання потерпілої особи отримати компенсацію.

Перебіг та ефективність позовного провадження щодо компенсації завданої шкоди безпосередньо залежать від повноти та вмотивованості позовної заяви. Це звернення має відобразити весь наявний у потерпілого обсяг інформації про злочин, характер та обсяг заподіяної шкоди. Відзначимо, що не обґрунтованих жодним чином цивільних позовів було виявлено небагато. Зокрема, потерпілий просив у цивільному позові стягнути за завдану моральну шкоду 1000 грн з обвинуваченого В. В. Присунько, не обґрунтувавши свою вимогу [2].

Зауважимо, що усунути зазначені недоліки можуть лише самі потерпілі. Адже ніхто інший, окрім потерпілого, не здатний первинно констатувати заподіяння страждань, пояснити їх природу, прояви, оцінити їх обсяг, що й дає йому можливість належно сформулювати позовну вимогу щодо компенсації їх за завдану шкоду. Варто погодитись із висновком С. Торопчіної-Агалакової: визначення моральної шкоди, її обсягу, форми і розміру достатньої компенсації є винятково індивідуальним актом, оскільки у кожному конкретному випадку обґрунтовуються власні страждання [18, 15].

Як правило, “зовнішній” бік заподіяння шкоди позивачі викладають достатньо повно, зазначаючи діяння, якими порушено правовий статус, подальшу поведінку правопорушника та об'єктивовані наслідки делікту.

Як видається, цивільні позови про компенсацію моральної шкоди можуть не містити вказівки на норми матеріального та процесуального права, що є джерелами регулювання компенсації за моральну шкоду. М. Й. Штефан зауважує, що позивачеві достатньо вказати фактичні обставини правопорушення. Застосувати до них норми законодавства та встановити наявність суб'єктивного права і потребу у його захисті — це завдання суду [21, 281]. Таке бачення видається правильним. Більше того, воно узгоджується із специфікою позовного провадження про компенсацію моральної шкоди, адже його правове регулювання ускладнене “розпорошеністю” законів по цілому масиву законодавства України. Тому пересічному громадянину дуже складно визначити джерело правового регулювання за його позовом.

Іншим недоліком оформлення цивільних позовів потерпілими є посилання на докази заподіяння інших видів шкоди — фізичної чи майнової. Верховний Суд України зазначив, що, як правило, вимоги про компенсацію моральної шкоди висуваються додатково до вимог про відшкодування збитків. При цьому потерпілі досить часто мотивують вимоги про компенсацію моральної шкоди посиланнями на докази заподіяння шкоди майну, помилково вважаючи, що сам по собі факт заподіяння майнових збитків уже свідчить про наявність моральної шкоди. Наприклад, потерпілий О. І. Царук у цивільному позові вказав на заподіяні йому крадіжкою з проникненням у житло збитки на суму 503 грн. При цьому потерпілий просив стягнути з винуватця 3 грн матеріальної шкоди та 500 грн моральної. Позов було цілком задоволено [1].

Повнота викладення фактичних обставин заподіяння моральної шкоди, її конкретного прояву істотно визначає подальший напрямок процесуальної діяльності, зумовлює долю цивільного позову. Отже, є підстави погодитись із А. В. Кукушкіним і С. Торопчіною-Агалаковою, які зазначили, що тільки найповніше викладення фактичних обставин заподіяння страждань, обґрунтування форми та розміру бажаної компенсації дає змогу потерпілому повністю реалізувати відповідний спосіб захисту [10, 115; 18, 15].

Дійсно, зазначені обставини, по-перше, не дозволяють відмовити у прийнятті позовної заяви

та порушенні позовного провадження; по-друге, не дають підстав відхилити визначені потерпілим форму та розмір бажаної компенсації як необгрунтовану.

На завершення цього аналітичного дослідження форми цивільного позову про компенсацію шкоди у кримінальному процесі відзначимо, що доцільно приєднувати до позовних вимог потерпілого додаткові клопотання. Як правило, це клопотання про забезпечення доказів та майнове забезпечення виконання рішення за заявленим позовом.

Зокрема, процесуальне доказування заподіяння страждань, індивідуальних особливостей реагування потерпілого потребує проведення слідчих дій, які б дали змогу виявити та дослідити нематеріальні (так звані ідеальні) сліди злочину. Це можна зробити шляхом допитів очевидців злочину чи інших свідків, які будуть вказані потерпілим у клопотанні про їхній виклик для допиту. Має сенс (хоча на практиці не зустрічається) клопотання про експертне дослідження психічного стану потерпілого.

За наявності достатніх підстав вважати, що без застосування майнового арешту неможливо виконати рішення за цивільним позовом про компенсацію шкоди, потерпілий має право просити про забезпечення заявленої вимоги (ч. 2 ст. 50 КПК України).

Психологічно виправданим видається клопотання про розгляд та вирішення вимоги про компенсацію шкоди без присутності потерпілого у судовому засіданні, якщо це може додатково травмувати його психіку чи пояснюється поганим станом самопочуття. Таке клопотання відповідало б і приписові ч. 2 ст. 291 КПК України.

В юридичній літературі була висловлена цілком слушна думка про право особи звернутись з позовною вимогою і заявою про злочин одночасно [17, 373]. Це зумовлено тим, що згідно з цивільним законодавством право на позов виникає від того дня, коли особа дізналась чи повинна була дізнатись про порушення свого права. Наявність же в кримінально-процесуальному законодавстві положення, за яким цивільний позов може бути поданий лише під час досудового слідства і дізнання чи судового розгляду справи (ч. 3 ст. 28 КПК), тобто після порушення кримінальної справи, створює ситуацію, коли злочин як юридичний факт породжує право звернутись до компетентних органів із заявою чи повідомленням про його вчинення, але не надає одночасно право вимагати відшкодування збитків. Розмежування у часі мо-

ментів виникнення зазначених прав, як правильно зазначає С. О. Александров, є штучним. Крім того, наведене положення ч. 3 ст. 28 КПК призводить до появи розбіжності в часі між виникненням права на позов після порушення кримінальної справи та початком перебігу строку позовної давності, який починається з моменту, коли особа дізналась або повинна була дізнатись про вчинений злочин. І хоча максимальний 10-денний строк перевірки заяв і повідомлень (ст. 97 КПК) не такий вже і великий, тривалий час може забрати передавання заяви за належністю. Крім того, у роботі правоохоронних органів зафіксовано такі недоліки, як затягування розгляду заяв та повідомлень, несвоєчасне повідомлення про результати розгляду зацікавлених осіб, необгрунтована відмова в порушенні кримінальної справи. Ці недоліки можуть призвести до того, що право суб'єкта вимагати компенсацію заподіяної шкоди буде втрачено або з часом потерпілий не зможе описати свої страждання так, як він відчував їх одразу після скоєння злочину.

Цієї ж позиції дотримується і російський законодавець (ч. 2 ст. 29 КПК Росії). Її розглядали і в юридичній літературі [11, 92]. Тому ми не згодні з позицією законодавця, за якою пред'явлення цивільного позову в кримінальній справі можливе лише після її порушення (ч. 3 ст. 28 КПК). Доцільно було б внести зміни до проекту КПК щодо можливості подання цивільного позову з моменту порушення кримінальної справи до початку судового слідства.

Виходячи з викладеного зазначимо, що інститут цивільного позову в кримінальному процесі є комплексним правовим інститутом, який надає можливість використовувати у кримінально-процесуальному провадженні норми цивільного процесу. Однак для найбільш повного та правильного застосування правових норм і для унеможливлення виникнення правових колізій варто було б у КПК України передбачити вимоги форми позову про відшкодування збитків унаслідок злочину, враховуючи вимоги науки і практики.

Література

1. Архів Острозького районного суду. Справа № 1–126/2003.
2. Архів Ярмолинецького районного суду. Справа № 1–73/2003.
3. Архів Ярмолинецького районного суду. Справа № 1–138/2003.

4. Архів Ярмолинецького районного суду. Справа № 1–120/2003.
5. Архів Ярмолинецького районного суду. Справа № 1–122/2002.
6. Архів Ярмолинецького районного суду. Справа № 1–124/2002.
7. Архів Ярмолинецького районного суду. Справа № 1–140/2002.
8. Домбровский А. А., Иванова С. А. Основные проблемы исковой формы защиты права. — М.: Изд-во МГУ, 1979. — 134 с.
9. Зинатуллин З. З. Возмещение материального ущерба в уголовном процессе. — Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1974. — 89 с.
10. Компенсация морального вреда. Документы, комментарии, практика / Сост. А. В. Кукушкин. — М.: Социальная защита, 1998. — 345 с.
11. Мазалов А. Г. Гражданский иск в уголовном процессе. — М.: Юрид. лит-ра, 1977. — 96 с.
12. Понарин В. Я. Производство по гражданскому иску при расследовании уголовного дела. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. — 172 с.
13. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 28 мая 1954 г. № 6 "О судебной практике по взысканию материального вреда, причиненного преступлением" // Сб. постановлений Пленума Верховного Суда СССР, 1924–1977. — Ч. 2. — М.: Известия, 1978. — С. 369–372.
14. Практика розгляду в кримінальному судочинстві позовів про компенсацію моральної шкоди, заподіяної злочинцем // Вісн. Верховного Суду України. — 2000. — № 4 (20). — С. 30–31.
15. Савицкий В. М., Потеружа И. И. Потерпевший в советском уголовном процессе. — М.: Госюриздат. — 1963. — 159 с.
16. Тарнавский О. А. Гражданский иск в уголовном процессе: Учеб. пособие / Под ред. А. П. Гуськовой. — Оренбург: Изд. центр Оренбург. гос. аграрного ун-та, 2000. — 246 с.
17. Тertiшник В. М. Кримінально-процесуальне право України: Навч. посіб. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 1638 с.
18. Торолчина-Агалакова С. Скільки коштують нервові клітини? // Споживач. — 1997. — № 2. — С. 15–16.
19. Цивільно-процесуальний кодекс. Офіційний текст. — К.: Атіка, 2004. — 164 с.
20. Шимон С. І. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди як спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. Академія наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 1998. — 20 с.
21. Штефан М. Й. Цивільний процес. — К.: Ін Юре, 1997. — 386 с.

In clause the general questions of the form of the civil suit in criminal process of Ukraine are considered. The problem of compatibility of norms of the Criminal-remedial code of Ukraine and Civil-remedial code of Ukraine in a part of use of an item of 119 Civil-remedial codes in criminal process rises.

Надійшла 11 травня 2006 р.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ЯК ДЖЕРЕЛА ПРАВА

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 2(14), с. 190–192

Розглядається один із видів джерел права — нормативно-правові акти. Аналізується поняття нормативно-правового акта з погляду різних науковців, характеризуються види нормативно-правових актів — закони і підзаконні нормативно-правові акти. Аналізуються ознаки закону, дано визначення підзаконних нормативно-правових актів.

У вітчизняній юридичній науці існують різноманітні підходи до розуміння джерел права. Широко вживається визначення, згідно з яким джерела права — це форми зовнішнього вираження і закріплення змісту правових норм. Джерелами права прийнято вважати правовий звичай, правовий прецедент, нормативно-правовий акт, нормативно-правовий договір, релігійно-правові норми та правову доктрину.

Серед великої чисельності правових актів нормативно-правові акти посідають чільне місце в системі джерел права. Це впливає з того, що в умовах побудови правової держави в Україні великого значення набуває саме закон та підзаконний нормативно-правовий акт.

Спробуємо з'ясувати поняття та види нормативно-правового акта у зв'язку з відсутністю однозначного тлумачення цього терміна.

Спочатку проаналізуємо існуючі у правовій літературі підходи до визначення поняття “нормативно-правові акти” та запропонуємо його власне бачення.

Проблеми нормативно-правових актів досліджували у своїх працях такі науковці, як С. Алексєєв, С. Зівс, А. Піголкін, М. Марченко, В. Сирих, Л. Морозова, Ю. Тихоміров та ін.

Нормативно-правовий акт є основним джерелом права в Україні. У теорії права нормативно-правовий акт тлумачиться як юридичний документ, що прийнятий суб'єктом правотворчості та містить норми права. Водночас таке тлумачення дещо розширюється різними авторами. Наприклад, В. М. Сирих визначає нормативно-право-

вий акт як письмовий документ, за допомогою якого правотворчий орган в межах своєї компетенції вносить зміни в систему діючих норм права шляхом прийняття нових або скасування застарілих актів.

Л. А. Морозова стверджує, що під нормативним актом розуміється акт правотворчих органів держави, який містить норми права, приймається в особливому порядку, в конкретній письмовій формі і складається у відношеннях підзвітності з іншими актами. Однак не з усіма ознаками нормативного акта можна погодитися. Не можна погодитися з тим, що нормативно-правовий акт — це акт правотворчих органів держави. Нормативно-правовий акт приймається суб'єктом правотворчості, але ним може бути не тільки держава, а й народ, органи місцевого самоврядування та громадські об'єднання [1].

У теорії права зазвичай прийнято поділяти нормативно-правові акти на закони та підзаконні нормативно-правові акти (за юридичною субординацією).

Закон — це термін, який використовується у різних значеннях і тлумачиться по-різному. Так, Ш. Монтеск'є у своїй праці “О духе законів” доводив, що закон має бути тісно пов'язаний із рисами народу. Закон — це міра свободи, яка допускається устроєм держави, релігії населення, відповідає його нахилам, багатству, чисельності, торгівлі, звичаям [5].

Т. Гобс у своєму визначенні закону підкреслював особливість та винятковість компетенції законодавчої влади: “Природні та громадянські

закони збігаються за змістом і мають однаковий обсяг. Адже природні закони лише за встановленням держави, а не раніше, стають справді законами, бо тоді вони стають наказами держави, а тому і громадянськими законами. Законодавцем є не той, чиєю владою закон уперше виданий, а той, за чиєю волею він діє як закон”.

Особливості визначення категорії закону були зумовлені також класовим підходом. М. Палієнко наголошував: “Класове розуміння закону як права... полягає в можливо більшій відповідності їх не волі, інтересам чи ідеалам влади, а волі, інтересам та ідеалам величезної соціальної маси, яка зветься підданими держави. В підданих держави та їхніх нормативних переконаннях полягає основа підкорення держави її ж праву та надійна гарантія верховенства права над державною силою. Закон не є тільки імператив влади, а й імператив підвладних”.

У сучасній теорії права під законами розуміють нормативно-правовий акт представницького органу державної влади (або громадянського суспільства, безпосередньо народу), який регулює найважливіші питання суспільного життя, встановлює права і обов’язки громадян, має вищу юридичну силу і приймається з дотриманням особливої законодавчої процедури [2].

Сутність закону зумовлює його соціальну цінність, яка полягає у тому, що закон є основою розвитку цивілізації і культури будь-якого суспільства та впливає не тільки на поведінку, а й на свідомість, психіку, волю людей.

На думку А. В. Полякова, закони є носіями цінностей, якщо в них містяться правові підстави виникнення прав у конкретних суб’єктів. Якщо ця норма ніяких прав ні у кого не породжує, то вона не має правової цінності. Цінність закону лише тоді стає реальною, коли знаходить свого адресата [3].

Політика нашої держави якраз і полягає в тому, щоб наблизити, наскільки це можливо, закон і практику його реалізації до потреб людини. Тому саме у ст. 8 Конституції України зазначається, що закон має підкорюватись принципам права, щоб він відповідав і не суперечив нормам Основного Закону, сприяв їх безпосередній реалізації, тобто забезпечував реалізацію дії верховенства права як елемента цінності закону.

Закон як основний нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, що становить певну цінність, має такі ознаки:

- приймається представницьким органом держави, який обирається народом;

- володіє вищою юридичною силою; ніхто не вправі відмінити, змінювати закон, крім органу, який його видав;
- приймається в особливому процесуальному порядку;
- приймається для регулювання культурних, економічних, духовних, екологічних та інших відносин.

Закони в Україні посідають чільне місце, адже вони є основними нормативно-правовими актами, що встановлюють права, свободи і обов’язки людини і громадянина. Закони в Україні поділяються за різними класифікаційними ознаками на декілька видів:

- конституція, конституційні закони, звичайні закони;
- постійні і тимчасові закони;
- кодифіковані і некодифіковані закони;
- закони у галузі регулювання економікою, політикою, соціальною сферою.

Важливу роль сьогодні в Україні відіграють підзаконні нормативно-правові акти, які призначені реалізовувати положення закону і не протирічити йому, нормативно регулюють весь комплекс суспільних відносин.

До підзаконних нормативно-правових актів належать офіційні акти правотворчих органів, які ґрунтуються на законі та конкретизують і доповнюють його положення.

Так, В. Карташов розглядає поняття “підзаконного акта” як нормативний акт меншої юридичної сили, ніж у законів. Такі акти зазвичай видаються суб’єктами, які уповноважені за законом здійснювати підзаконну нормотворчість [4].

В. Котюк справедливо відзначає спрямованість підзаконного нормативно-правового акта на регулювання суспільних відносин, не врегульованих законом.

В. Коростей наголошує, що підзаконні нормативно-правові акти досить часто являють собою антипод закону. З цією думкою важко погодитись, адже закони і підзаконні нормативно-правові акти настільки тісно пов’язані, що не можна врегулювати суспільні відносини без підзаконних нормативно-правових актів.

До підзаконних нормативно-правових актів належать акти Президента України, акти Кабінету міністрів України, акти центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, локальні акти.

Конституція України і чинне законодавство не визначають сутності підзаконних нормативно-правових актів. Визначити сутність підзаконних

нормативно-правових актів можна лише шляхом аналізу їх ознак. До основних ознак підзаконних нормативно-правових актів належать такі:

1) підзаконні нормативно-правові акти є актами правотворчості таких суб'єктів, як Президент, Кабінет міністрів, державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та ін.;

2) підзаконні акти встановлюють, змінюють та в деяких випадках припиняють функціонування суспільних відносин;

3) підзаконні нормативно-правові акти призначені конкретизувати деякі норми закону та не протирічити йому;

4) підзаконні нормативно-правові акти характеризуються комплексним характером і містять як правові норми, так і оперативні приписи, конкретні доручення і завдання;

5) законодавством визначений порядок підготовки, прийняття, зміни підзаконних нормативно-правових актів.

Існування підзаконних нормативно-правових актів зумовлене часом, різноманітністю суспільних відносин та їх бурхливим розвитком.

Отже, для вітчизняної юридичної науки важливим джерелом права є саме нормативно-правові акти. Саме вони призначені визначати права і обов'язки людини і громадянина, варіанти поведінки тих чи інших суб'єктів.

Роль нормативно-правових актів як джерел права впливає із значення та місця, яке надається цим актам. Від правильного розуміння змісту як закону, так і підзаконного нормативно-правового акту залежать ефективність та правильність прийняття та застосування цих актів.

У сучасних умовах розвитку України важливу роль відіграють органи державної влади, оскільки саме вони мають підготувати ефективну нормативну базу для реформування українського суспільства відповідно до загальнолюдських цінностей та принципів.

Література

1. Бобылев А. И. Источники (формы) права // Право и политика: науч. юрид. журн. — 2003. — № 8. — С. 18–25.
2. Бошно С. В. Доктрина как форма и источник права // Журн. российского права. — 2003. — № 12(84). — С. 70–73.
3. Гущина Н. А. Закон в российском обществе: проблемы ценностного измерения // Право и политика: науч. юрид. журн. — 2004. — № 6. — С. 12–16.
4. Коростей В. Подзаконные акты: реальность и перспектива // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — № 9. — С. 61–63.
5. Марченко М. Н. Источники права. — М.: Проспект, 2005. — С. 117–118.

Under the contemporary terms of the development of Ukraine, great attention is paid to the organs of public authorities, because particularly these organs are to arrange an effective normative basis for the reformation of Ukrainian society in accordance with the values and principles common to all mankind.

Among the large quantity of legal acts, normative legal acts take a great part in the legislative system. The background of it is the fact that under the conditions of the legal state formation great importance is paid particularly to the legislation and normative legal act itself. In the theory of legislation, normative legal act is considered to be the legal document accepted by the subject of law implementation that contains the norms of law.

In the theory of legislation, it is accepted to divide normative legal acts on the legislation and under legislative normative legal acts (after legal subordination).

Надійшла 13 квітня 2006 р.